

С. І. Дем'яненко, д-р екон. наук, проф.,
завідувач кафедри економіки агропромислових формувань,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ВИКЛИКИ ДЛЯ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ У ХХІ СТОЛІТТІ

Challenges which are caused by the globalization before Ukrainian agrarian economic science and ways of their overcoming are examined. An accent is done on the revision of foundations of economic theory and transition to its energy bases, analysis of modern tendencies at the international agrarian markets, necessity of advanced development of those directions of science and economy that will provide to Ukraine the proper place among the developed countries of world.

Основним чинником, що визначатиме соціально-економічний розвиток України у ХХІ столітті буде процес *глобалізації*. Тобто Україна все більше ставатиме частиною світової економіки. Саме визначення місця України у світовій економіці й буде основним викликом для вітчизняної аграрної економічної науки у ХХІ столітті. Нам потрібно передбачити перспективні напрямки розвитку людства і, відповідно, економіки. Тільки у випадку випереджаючого розвитку науки за цими перспективними напрямками Україна зможе претендувати на належне їй місце серед розвинутих країн світу.

Виходячи з основної дилеми економіки, яка полягає в обмеженості виробничих ресурсів і необмеженості потреб людей або суспільства в товарах і послугах, основним завданням економіки як науки є визначення напрямків використання цих обмежених ресурсів. Для того, щоб це зробити в нових умовах, які визначають процеси глобалізації, потрібні відповідні нові підходи в теорії економіки та прикладних наукових розробках [3].

В економічній теорії потрібно повернутися до вихідних засад економічного розвитку. Мова має йти перш за все про енергетичні засади, на яких базується життя людей. Якщо ми подивимося навколо себе, на наше життя, то побачимо, що все, що нас оточує в своїй основі має енергетичну цінність. Найперше, це продукти харчування, без яких людина не може не тільки працювати, але й взагалі жити. Якщо людина не поспідає і не пообідає, то навряд чи зможе нормально займатися будь-якою розумовою або фізичною діяльністю. Для того, щоб зігріти наші помешкання потрібна енергія, накопичена в минулому, — газ, нафта, вугілля, дерево

або синтетичні джерела енергії у вигляді таких її видів, як атомна чи воднева. Ця ж енергія потрібна для того, щоб виробити продукцію промисловості — виплавити сталь, виготовити обладнання і машини, побудувати дороги, споруди і будинки, виробити продукцію хімічної промисловості тощо. Таким чином життя людей на Землі, а також економічний розвиток суспільства визначаються існуючим на певний момент часу енергетичним балансом суспільства. Саме цим балансом і буде визначатися подальший розвиток людства і, зокрема, ним визначатиметься соціально-економічний розвиток України у XXI і наступних століттях.

Вже сьогодні Україна зіткнулася з певними енергетичними проблемами. Всім добре відомі події, які відбулися на початку нинішнього року, пов'язані з постачанням в Україну газу з Росії, періодичні нафтові або так звані «бензинові» кризи, кризи, пов'язані з ринками сільськогосподарської продукції та продуктів харчування — зернова, цукрова, м'ясна. Все це провісники тих викликів, з якими зіткнеться Україна в найближчому майбутньому. Тому енергетична безпека країни і на цій основі розвиток тих галузей економіки, що її забезпечать, визначатимуть напрямки соціально-економічного розвитку України у XXI столітті.

Микола Руденко зазначав, що Давід Рікардо, Адам Сміт, а слідом за ними і Карл Маркс вбачали субстанцію вартості в людській праці. Практичне втілення цієї теорії в практику економічного і суспільного розвитку зробили XX століття найкривавішим періодом земної історії [1, с. 329]. Сьогодні ми підійшли до необхідності переосмислення підвалин економічної теорії та її розбудови не на трудовій, а на енергетичній основі. За вченням фізіократів, праця як така не є й не може бути субстанцією вартості, вона сама вимагає відповіді на запитання: де шукати субстанцію праці? Безумовно, субстанцію праці ми знаходимо в їжі, а їжа приходить з космосу через фотосинтез. Рікардо, Сміт і Маркс не дослідили джерело додаткової вартості до кінця. Його ж слід бачити там, де народжується нова матерія, а разом із новою матерією — нова енергія. Це відбувається лише в процесі фотосинтезу [2]. Свого часу, мільйони й мільярди років тому назад за допомогою фотосинтезу були створені такі джерела енергії, як вугілля, нафта, газ, які мають органічне походження. Слід зазначити, що основи економічної теорії, що ґрунтується на енергетичній вартості, були закладені саме українськими вченими — Сергієм Подолинським, під впливом якого Маркс, на думку М. Руденка, прийшов до її заперечення на останніх сторінках IV тому «Капіталу», та Володимиром Вернадським, першим Президентом Україн-

нської академії наук. Значний внесок у дослідження цих питань зробив і наш сучасник, Герой України Микола Руденко.

Таким чином, одним з напрямків соціально-економічного розвитку України є розбудова її аграрного сектору, як першооснови енергетичного балансу суспільства. В глобальній спеціалізації світової економіки Україна посідає унікальне місце. Жодна країна світу не має таких земельних запасів, придатних для виробництва сільськогосподарської продукції, як наша держава. Цю унікальність можна виразити простою нерівністю: якщо в Україні знаходиться четверта частина світових запасів чорноземів, а чисельність її населення складає 48 млн чол., то решта 75 % чорноземів припадає на 6 млрд чол. населення Землі. Тобто, в абсолютних числах це виглядає так, що на жителя України припадає 0,5 га чорноземів, а на жителя планети Земля — 0,015 га чорноземів. Тобто Україна має забезпеченість чорноземами на 3 порядки вищу. Цей чинник не можна не враховувати при розбудові концепції соціально-економічного розвитку країни у XXI столітті. Однак, на сьогодні у нас склалася парадоксальна ситуація у сільському господарстві щодо його продуктивності, яка майже втричі нижча від продуктивності в країнах Західної Європи та Північної Америки. Якщо середня урожайність зернових культур і продуктивність корів у нас складає 2,5 — 3,0 т відповідно на гектар і на корову, то в розвинутих країнах ці показники становлять 7—8 т, і це при тому, що умови для аграрного виробництва у нас кращі.

Саме з метою підвищення продуктивності й ефективності ресурсів у сільському господарстві і, найперше, землі й була здійснена аграрна реформа в Україні, як складова загальної економічної реформи. На жаль, поки що ця реформа не досягла своєї мети — ситуація в сільському господарстві навіть погіршилася порівняно з дореформеним періодом. Лише у 2008 році Україна вперше за свою історію отримала найвищий валовий збір зернових — 53,3 млн т, що на понад 2 млн т більше ніж у рекордний 1991 р. Однак, ситуація у тваринництві залишається складною — виробництво основних видів продукції тут зменшилося більше ніж у два рази порівняно з дореформеним періодом. Звичайно ж цей виклик залишатиметься для України і в XXI столітті. Найперше це стосуватиметься завдання відновлення та підвищення родючості ґрунту як першооснови аграрного виробництва. Протягом наступних десяти років Україна повинна подвоїти виробництво зерна, забезпечивши його валовий збір на рівні 100 млн т. Потрібно врахувати, що газ і нафта рано чи пізно закінчатся. Їх запаси об-

межені, а виробництво сільськогосподарської продукції є відновлюваним і зростаючим. Принцип простий — кладемо весною в землю одну зернину, а осінню збираємо у 50—100 більше. Саме тут і створюється дійсна додаткова вартість, яка потім завдяки праці перетворюється в усі інші товари й послуги, що продукує економіка. Саме так проявляє свою дію основний закон фізичної економії — закон збереження й перетворення енергії, що переконливо доводив Микола Руденко.

Іншим напрямком використання обмежених виробничих ресурсів є зосередження зусиль на тих галузях економіки, де Україна може мати порівняльні конкурентні переваги над іншими країнами світу. Перш за все, це стосується виробництва альтернативних джерел енергії — палива на основі органічної сировини (біодизель і етанол), твердого органічного палива, розвиток водної, вітрової й сонячної енергетики. Можливо, у недалекому майбутньому наші вчені винайдуть ще й інші джерела енергії. Але для того, щоб це сталося, потрібно фінансувати вітчизняні фундаментальні й прикладні наукові дослідження.

Слід зазначити, що події й тенденції останніх років на аграрних ринках, пов'язані з глобальним змінами, викликаними запровадженням виробництва біопалива — біоетанолу та біодизелю з продукції сільського господарства. Це спричинило дійсно революційні зміни на міжнародних і національних агропродовольчих ринках, що кардинально впливають не тільки на цінову, експортну й імпорتنу ситуації на цих ринках, але й на зміну теоретичних підходів щодо їх функціонування. Так, змінюється ситуація з формуванням обсягів пропозиції й попиту на сільськогосподарську продукцію та її структурою. Значна частина сільськогосподарської продукції переходить з категорії «продовольство» та «корми» в категорію «сировина» для виробництва біопалива. Паралельно із зростанням попиту на цю продукцію виникла чітка тенденція до підвищення цін на аграрну продукцію. Це стосується, найперше, зернових та цукру, як сировини для виробництва біоетанолу, заміниника бензину, а також олійних культур (соняшник, ріпак) як сировини для виробництва біодизелю. Звичайно ж, така ситуація суттєво впливає на всі параметри цих ринків. Тому вимагають перегляду й питання теорії щодо ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та аграрних проблем у цілому.

Крім цього, чинником, що впливає на зниження виробництва сільськогосподарської продукції в ряді країн, є глобальне потепління. Так, вчені прийшли до висновку, що 1 градус підвищення температури на Землі призводить до зниження урожайності сіль-

ськогосподарських культур на 10 %. Таке зниження відбувається за рахунок виникнення проблем із забезпеченням водою, тобто постає проблема посухи, поширення хвороб рослин, порушення роботи іригаційних систем, підтоплення значної території сільськогосподарських земель внаслідок танення льодовиків і підвищення рівня світового океану. Стосовно впливу на ціни виробництва біопалива з аграрної продукції, то яскравим прикладом цього може бути ситуація на світовому ринку цукру, коли ціни на цукор різко підвищилися без видимих для цього причин — виробництво і споживання цукру суттєво не змінилися. Чому ж тоді різко зросли ціни? Причина одна — використання цукрової сировини для виробництва біоетанолу. Найбільший світовий виробник цукру Бразилія понад 50 % валового збору цукрової тростини почала переробляти на біоетанол. У результаті цього експорт цукру з країни різко низився, що спричинило відповідне зниження його пропозиції на світовому ринку і викликало дисбаланс попиту і пропозиції — попит перевищив пропозицію, і за законами ринку ціни на цукор суттєво зросли.

Аналогічні тенденції можна спостерігати і на інших ринках сільськогосподарської продукції, яка є сировиною для виробництва біопалива — зерна, соняшнику, ріпаку та інших олійних культур. За поточних співвідношень цін майже всі країни світу, що виробляють та споживають біопаливо, так чи інакше субсидують його. Існує, мабуть, один виняток — виробництво біоетанолу з цукрової тростини в Бразилії, де низька собівартість виробництва цукру з цукрової тростини дозволяє біоетанолу конкурувати з бензином, виробленим з нафти. Таким чином біопаливний бум вже суттєво впливає на світові аграрні ринки, оскільки швидкі темпи зростання споживання рослинної олії для виробництва біодизелю та зерна для виробництва етанолу не задовольняють існуючі обсяги їх виробництва.

Україна може також мати конкурентні переваги в таких сферах науки й економіки, як медицина, авіаційна й космічна галузі, суднобудівництво. Зосередження ресурсів держави за цими напрямками дозволить країні випускати конкурентоспроможну продукцію, що є ключовим елементом процесу глобалізації. На жаль, сьогодні Україна посідає лише 84 місце серед 117 країн світу за рівнем конкурентоздатності своїх товарів. І це є оцінкою нашої економіки та діяльності влади.

Звідси ми повинні констатувати, що існує проблема менеджменту і якості управління на всіх рівнях — від підприємства до уряду. Процес глобалізації характеризується різким підвищенням

ролі саме цих елементів економічної діяльності. Найперше, це стосується транснаціональних корпорацій, які стрімко завойовують національні ринки продукції та впливають на всі сегменти економіки країн, на ринки яких вони входять. Ключовими чинниками завоювання цих ринків з боку транснаціональних компаній є дотримання стандартів якості продукції, що досягається завдяки інноваціям менеджмент та маркетинг. Всім відомі існуючі стандарти якості такі, як ISO 9000, ISO 14000, ISO 17025, ISO 22 000 та ін. Ці стандарти стосуються всіх сторін економічної діяльності компаній — від технологічних процесів до якості управління. Існує жорстка конкурентна боротьба за ринки збуту між цими компаніями яка, по суті, не залишає місця для національних компаній — занадто високі вимоги до якості продукції та менеджменту і величезні фінансові потоки, які можуть забезпечити тільки транснаціональні компанії. Однак, економічний розвиток на цьому не зупиняється. Сьогодні для того, щоб витримувати жорстку конкурентну боротьбу, вже не достатньо забезпечувати зазначені стандарти якості. Сьогодні між передовими компаніями йде вже конкурентна боротьба поза цими стандартами і в цій боротьбі, як правило, перемагають транснаціональні компанії, які мають кращі можливості перемогти своїх конкурентів, надаючи якісніші товари та послуги споживачам.

Що в цій ситуації має робити Україна? Найперше, це розвиток наукових розробок та навчання і перепідготовка кадрів. Це та ланка, потягнувши за яку, можна витягти весь ланцюг проблем. Наукові розробки фундаментального і прикладного характеру потрібні для просування в царині нових технологій, зокрема, розробки нових джерел енергії, а навчання і перепідготовка кадрів — для того, щоб йти в ногу з сучасними тенденціями в економічній науці, менеджменті, управлінні якістю. Завдання вітчизняної аграрної економічної науки — не тільки йти в ногу з часом, але й діяти на випередження. Коли відомого канадського хокеїста Вейна Гретцкі запитали, в чому секрет його успіху, він відповів: «Я їду не туди, де зараз знаходиться шайба, а туди, де вона буде через якусь мить». Тобто, він грає на випередження і в цьому секрет його успішної гри.

Для того, щоб нам діяти на випередження потрібно перш за все здійснювати інновації у навчальний процес, та забезпечити сприяння розвитку аграрної науки з боку держави. Аграрна наука — це та сфера суспільного і економічного життя країни, яка не може успішно функціонувати лише за рахунок ринкових механізмів і потребує сприяння держави, перш за все, у вигляді бюджет-

ного фінансування. Наукові дослідження у сфері сільського господарства відіграють важливу роль у вдосконаленні технологій, що знижують виробничі витрати, підвищують урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тварин та хворобостійкість рослин і тварин, і, як наслідок, збільшують обсяги виробництва продукції та знижують ціни на продовольчі товари. Бюджетні витрати на науково-дослідницьку діяльність повинні передбачати витрати на фінансування практичних та прикладних розробок, наукової частини державних, міжгалузевих та галузевих програм, фундаментальних досліджень наукових установ як загального характеру, так і щодо окремих видів продукції.

З метою адаптації системи вищої та професійно-технічної аграрної освіти до вимог ринкової економіки та її розвитку необхідно кардинально переглянути зміст навчальних програм, дисциплін та методику їх викладання, впровадити реальну можливість вибору студентами предметів та викладачів, що їх читають. Потрібно покращити фінансування вищих і, особливо, професійно-технічних закладів, підвищити оплату праці викладачів відповідно до чинного законодавства України та поновити матеріально-технічну базу навчальних закладів, зокрема в сфері комп'ютеризації й доступу до Інтернету. Важливим елементом удосконалення професійно-технічної освіти має стати її соціальна, а не тільки професійна спрямованість.

За прикладом розвинутих країн Заходу вищі навчальні заклади України аграрного спрямування мають стати центрами розвитку аграрної науки, зокрема й економічної. Поєднання навчальної й науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах дасть можливість підняти рівень якості обох цих напрямків. Для цього потрібно, щоб навантаження професорсько-викладацького складу, виходячи з якого формуються штати та посадові оклади, складалося з двох частин, відповідно навчального й наукового.

Аграрна економічна наука має запропонувати напрямки розвитку агропромислового комплексу держави, сформулювати засади нової аграрної політики та політики розвитку села. Ця нова політика не може й не повинна копіювати аграрну політику Європейського Союзу, США чи Канади. Вона має враховувати українські реалії та сучасні напрямки розвитку світової економіки, які визначає процес глобалізації. Метою нової аграрної політики України має стати створення високоефективного, конкурентного, спеціалізованого аграрного сектору економіки, що забезпечує провідне місце України у світовому аграрному поділі праці та створює умови для її інтеграції до Європейського Союзу. Кри-

терій оцінки аграрної політики — зростання продуктивності та ефективності сільського господарства й інших галузей АПК.

Література

1. Руденко М. Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії: Вид. 2-е, допов. — Тернопіль: Дружба. 2005. — 412 с.
2. Руденко М. Глобалізація і Україна // Дзеркало тижня. — № 26 (401). — 13—19 липня 2002.
3. Demyanenko Serhiy I. Globalization and Ukrainian Agriculture// Polish agriculture and food economy within the EU framework. Warsaw Agricultural University, 2006, 33—37 pp.

Л. С. Мазур,

аспірант кафедри економіки підприємства,
Національний університет
водного господарства та природокористування

ПОТЕНЦІАЛ ЗРОШУВАЛЬНИХ ЗЕМЕЛЬ — ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

This article considers the features of irrigated agriculture which guarantees a stable harvest in adverse climatic conditions and characterized by high efficiency of energy consumption.

Розвиток виробництва і зростання масштабів господарської діяльності, в ході яких людина неефективно використовує природні ресурси, зумовлюють тотальне посилення антропогенного тиску на довкілля та порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі. Виснаження земельних ресурсів, споживацьке відношення до водних ресурсів як до нескінченного блага, забруднення довкілля та інші негативні явища сприяли підриву природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва [2]. Негативний вплив людської діяльності на природу спостерігався завжди, але в ХХІ ст. він досяг глобальних масштабів, а подекуди призвів до незворотних змін у природному середовищі. Якщо людство в подальшому не змінить своє відношення до природи, то в результаті отримає екологічну катастрофу.